

تحلیل مقایسه‌ای پیکره مسجد شیخ لطف‌الله در اصفهان با مسجد سلطان احمد در استانبول (بر مبنای رویکرد کالبد محور)

چکیده

مسجد نمایی از هنر است؛ در این بنا نه تنها مذهب و هنر با یکدیگر تلاقی پیدا می‌کنند بلکه مهم‌ترین نماد هنر اسلامی و خصوصیات متمایز آن نمودار می‌شود. ارتباط پیکره‌ی مسجدها با هندسه و نقش و نگار کاربردی در آنها، انسجام و نماد یگانگی خالق یکتا در بافت فیزیکی آنها یکی از اصلی‌ترین عوامل ایجاد هویتی روحانی و قدسی است. ایران و امپراطوری عثمانی در دوران صفویه به دلیل تفاوت‌های مذهبی، رقابت‌های سیاسی و تأثیر اروپا بر هر دو کشور از ارتباطات جدید و اثرات فرهنگی و هنری نزدیکی برخوردار بودند. نحوه کاربرد مفاهیم و اجزاء معماری به همراه بررسی شیوه‌های معماری هر منطقه و موقعیت جغرافیایی، رابطه‌ی پیکره‌ها و فضاها با یکدیگر و موقعیت پیکره‌های ساختمانی مسجد و رابطه‌ی آنها با یکدیگر اهمیت زیادی دارد. شناخت خصوصیات معماری صفویه و عثمانی با مطالعه‌ی مسجدهای شیخ لطف‌الله و سلطان احمد (به‌عنوان مطالعه‌ی پژوهشی) در این پژوهش انجام می‌شود. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که علی‌رغم رمز و راز و نقش و نگارهای کل ساختمانی در بناهای اسلامی و تفاوت موجود بین هر دو مسجد باز هم با نمایشی از هماهنگی و تزئینات زیادی روبرو می‌شویم بنابراین فرم و شکل ورای هر تزئین در راستای ارزش‌ها و مفاهیم اسلامی و بیان‌گر یگانگی و اتحاد هستند.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی رابطه کالبد مساجد با ویژگی‌های هندسی آنها در جهت احیای هویت اصیل معماری اسلامی.
۲. بررسی هندسه به‌کار برده شده در عناصر کالبدی و نقوش دو مسجد شیخ لطف‌الله و مسجد سلطان احمد.

سؤالات پژوهش:

۱. چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی از نظر عناصر کالبدی و ارتباط آنها با یکدیگر در دو مسجد شیخ لطف‌الله و سلطان احمد وجود دارد؟
۲. چه ویژگی‌های هندسی در عناصر کالبدی و نقوش مسجد شیخ لطف‌الله و مسجد سلطان احمد وجود دارد؟

کلیدواژه‌ها: مسجد شیخ لطف‌الله، مسجد سلطان احمد، معماری.

مقدمه

معماری مساجد به‌عنوان بناهایی مذهبی از ابتدای پیدایش در ارتباط تنگاتنگی با مبانی قدسی قرار داشت. این معماری مبنی بر الهام‌هایی از مفاهیم خداشناسی الهی جهت ایجاد فضایی است که دنیای بهشت (دنیای معنا) و دنیای طبیعت (دنیای ظاهر و کیفیت) را ادغام و فضای روحانی یکپارچه‌ای ایجاد می‌کند. هنر با سمبل‌ها در هم آمیخته است و سمبل‌ها مجموعه‌ای از ماهیت هنر، گنبد‌ها، زرگرها، محراب‌ها، ستون‌ها، منبرها، مقرنس و غیره هستند که در ساختار معماری مسجدها در قالب مواد معماری ادغام می‌شوند. در این شرایط، ساختار معماری در پیکره نمود پیدا می‌کند و روح آن را ارائه می‌دهد. در اصل، پیکره‌ها دارای بافت، نقش و نگار، متون، نور، رمز و راز و غیره است. هر نقش و نگار معنادار دارای معنا و عملکرد متفاوتی با توجه به شکل و موقعیت آن است. مسجد در اسلام یکی از مکان‌های اصلی در برقراری ارتباط و ایجاد اتحاد بین مردم است و نقش مهمی را در انتقال مفاهیم مذهبی ایفا می‌کند، بنابراین، نقش و نگارها به‌عنوان ارکان مهمی از مسجدها جزء اصلی هستند و هدفی درونی را بیان می‌کنند یا عاملی جهت برقراری ارتباط با خدا هستند. هندسه مبنای نقش و نگار به شمار می‌رود که به‌عنوان یکی از مهمترین عوامل در ایجاد معماری اسلامی و ایرانی بر معماری چند دوره‌ی تاریخی در خارج از ایران هم اثر گذاشته است. حالت هندسی نقش و نگارهای مسجد برای مسلمانان مهم‌اند و بیشترین اثر را بر ایجاد معنای فضای مقدس با پیکره‌ی اصلی مسجدها می‌گذارند. این نقش و نگارهای هندسی در مسجدهای صفویه و عثمانی دیده می‌شوند و با پیکره‌ی مسجدها ارتباط دارند.

اکثر مطالعات مربوط به معماری اسلامی و فضاهای مقدس به‌طور جداگانه با حالت هندسی، نقش و نگارهای هندسی و مسجدها ارتباط دارند. اصول نظری کاربرد حالت هندسی معماری ساختمان‌ها باید بررسی شوند. ساختمان‌های مورد مطالعه‌ی پژوهشی در این تحقیق شناسایی و با متدولوژی ویژه‌ای معرفی می‌شوند و شامل تاریخچه‌ی مختصری از حالت هندسی عملکرد، سبک‌شناسی و مطالعه‌ی مثال‌های مشابه هستند. جنبه‌های مخفی علوم، هنر و ذهنیت هنرمندان با تحصیلات عالی علی‌رغم تحقیقات گسترده در مورد این حیطة و جنبه‌های مختلف و با ارزش این مکان‌های اسلامی هنوز مشخص نیستند. بنابراین، مطالعه‌ی این جنبه‌های هنری اسلامی هنوز مورد توجه محققان است. مفهوم نور در پیکره‌ی مسجد شیخ لطف‌الله بر طبق تئوری‌های سهروردی مطالعه شده است. کاربردهای مهم نقش و نگارهای هندسی در معماری و هنر اسلامی تحلیل شده‌اند. رویکرد این مطالعات از رویکرد حاصل از دیدگاه جدیدی تفاوت دارد که الگوهای هندسی مسجدهای شیخ لطف‌الله و سلطان‌احمد را تاکنون مطالعه کرده است چون این مساجد هنوز بررسی نشده‌اند و تحقیق حاضر در این زمینه جدید است.

در خصوص پیشینه پژوهش حاضر باید گفت تاکنون تحقیق مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است. با این حال آثاری به بررسی معماری در این دو مسجد پرداخته‌اند ولی بررسی تطبیقی در این راستا انجام نشده است. تحقیق حاضر به این حالت‌ها و نقش و نگارهای هندسی در رابطه با پیکره‌ی اصلی مساجد مذکور می‌پردازد. حس انسجام در این ساختمان‌ها علی‌رغم تفاوت‌های نوع و کاربرد نقش و نگارها و طراحی‌های حالت هندسی در دو مسجد از بین نرفته‌اند. انسجام در مساجد بدون توجه به زمان و مکان حفظ می‌شود نکات مهم ساختمان‌ها و جزئیات ابعاد کلی آن‌ها مطرح می‌شوند. دو ساختمان در نگاه اول از لحاظ معماری متفاوتند اما در لایه‌های پنهان کاملاً از اصول منحصر به فردی در معماری اسلامی صفویه و عثمانی برخوردارند. خصوصیات آن‌ها با توجه به حالت هندسی و

طراحی پیکره و ویژگی‌های مخفی شرایط هندسی کاملاً تجزیه و تحلیل می‌شوند. همچنین، اختصاص روش هندسی کاربردی در این تحقیق در رابطه با رویکرد تحلیلی باعث تمایز آن از نمونه‌های مشابه می‌شود و هویتی اسلامی به آن می‌دهد و خصوصیات هندسی اثر و کاربرد خلاقانه‌ی آن آشکار می‌شوند. خصوصیات و مفاهیم دیگر به احیاء هویت معتبر معماری اسلامی در هر ناحیه‌ای کمک می‌کنند نتیجه‌ی نهایی در رویکرد ارزیابی پیکره این است که خصوصیات پیکره‌ی ساختمان وابسته به شرایط سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی هستند. باید ویژگی‌های هندسی نقش و نگارهای ساختار معماری و همچنین نحوه‌ی کاربرد این مفاهیم و اجزاء آن‌ها در مساجد را توسط رویکرد پیکره از جنبه‌های ذیل بررسی می‌کند.

این تحقیق به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. بررسی نقش و نگارهای مساجد از لحاظ شباهت و تفاوت با توجه به رویکرد پیکره می‌پردازد. نوع داده‌ها در این مطالعه تاریخی و کیفی است. داده‌های حاصله توسط روشی اصولی جهت توسعه دانش عمومی و ارائه ناشناخته‌ها و کشف ماهیت اهداف پدیده‌ها به کار می‌روند. تحقیق حاضر روابط بین متغیرها را آزمایش می‌کند و نتایج تحقیق اصولی را جهت ارتقاء و کاربرد روش‌های موجود، ساختارها و الگوها به کار می‌برد. تمام سؤالات و فرضیه‌ها با استفاده از شواهد آزمایش می‌شوند تا هنرمندان و معماران در زمینه فرهنگ و هنر اسلامی پیشرفت کنند.

نتیجه‌گیری

هنرهای متفاوتی در ساختمان مسجد شیخ لطف‌الله در هم آمیخته‌اند و علاوه بر جنبه‌های زیبایی‌شناسی به تصور اجزا و عناصر آن کمک می‌کنند. معماری مسلمانان همیشه با سیمای ماورای عالم خاکی در هنگام ایجاد ساختمان‌های زیبا مانند مسجد شیخ لطف‌الله ارتباط دارد. خصوصیت متمایز این مسجد از مساجد اسلامی سایه‌ی حقیقت شفاف و نظم موجود در هر خط و نقش و نگار است. هر نماد با کوهی در آن نه تنها به حقیقت ورای این دنیا پی می‌برد بلکه از یک مکان به مکان دیگری به روش بصری جهت بیان معنای برتر پائین می‌آید. مسجد یکی از مهمترین شاهکارهای مهم عصر صفوی است و مسجد سلطان‌احمد نیز اثر مشهور هنر عثمانی است. تلاش هنرمند در هر دو ساختمان باعث شده این فضاها مقدس و زیبا شوند. هدف ساخت مسجد نمایش وضعیت روحانی ذهنی و تأمین آرامش برای شکرگزاران است. اما تزئینات هر کدام این هدف را پیچیده کرده‌اند. ساختار اصلی و فرم‌های مختلف در مساجد اصل انسجام و وحدت را از بین نمی‌برند. هنرمند مسجد شیخ لطف‌الله کل مکان را به عنوان علامتی از زیبایی و آرامش تزئین می‌کند و نقش و نگارهای لذت‌بخش را در تمام بخش‌های ساختمان به کار می‌برد، حیاط، اتاق‌ها، ایوان‌ها و بخش‌های دیگر تزئین شده‌اند. اما کل فضا در مسجد سلطان‌احمد سنگی است، تزئینات حیاط مسجد در مقایسه با مسجد شیخ لطف‌الله بسیار اندکند. اکثر علائم اسلامی و نقش و نگارهای خطاطی پائین گنبد و در بخش اصلی مسجد سلطان‌احمد هستند. رنگ‌های آبی و نیلی هر دو مسجد چشمگیراند. زرد و قرمز دو رنگی هستند که توسط هنرمندان در هر کدام از این دو بنای مذهبی به کار می‌روند. قرمز مایل به زرد در مسجد سلطان‌احمد و زرد در مسجد شیخ لطف‌الله از جمله رنگ‌های مهم کاربردی‌اند. هر دو رنگ ممکن است نمادهای نور و

تقدس اما با توجه به فرهنگ هر منطقه باشند. زرد در مسجد سلطان احمد به کار نرفته و نسبت یکسانی از قرمز مایل به زرد به جزء در بخش‌های خیلی محدودی در مسجد شیخ لطف‌الله استفاده نشده‌اند. کاربرد علایم اسلامی و خطاطی و کتیبه‌ها در هر دو مسجد در بخش‌ها، ترکیبات و با رنگ‌های مختلف به چشم می‌خورد. اما این تفاوت‌ها حس متفاوتی به بیننده نمی‌دهند هر دو مسجد حس آرامش را به بیننده القا می‌کنند. علی‌رغم رمز و راز نقش و نگارهای کل ساختمان در بناهای اسلامی و تفاوت موجود بین هر دو مسجد باز هم با نمایشی از هماهنگی و تزئینات زیادی روبرو می‌شویم، بنابراین فرم و شکل ورای هر تزئین در راستای ارزش‌ها و مفاهیم اسلامی و بیان‌گر یگانگی و اتحاد هستند.

منابع:

- Alipour, A., and Pournasir, T. (۲۰۱۵). The Reasons of Entrance Axis Change of Religious Blankenberg, D. (۲۰۱۵). Prayer Area of Blue Mosque, Duke University Press.
- Buildings in Isfahan: A Case Study in Sheykh Lotfollah Mosque. *European Online Journal of Natural and Social Sciences: Proceedings*, 3(۳), ۷۱۴-۷۲۱.
- De Shelia, S. B., and Jonathan, M. B. (۱۹۹۵). The art and architecture of islami (۱۲۵۰-۱۸۰۰), Yale University Press.
- Esmi A., and Saremi, H. (۲۰۱۴). Mysticism and Its Impact on Safavid Dynasty Architecture (Mosque of Sheikh Lotfollah in Isfahan). *Research Journal of Environmental and Earth Sciences*, 6(۱), ۳۳۳-۳۳۹.
- Evren, E., Çakır, Z., Mintaş, H., Ceylan, HM, Sav, M., Tuzer, M., & Meral, D. (۲۰۱۲). Archeogeophysical Studies in Sultan Ahmet Mosque. *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 4, ۹۹-۱۱۲.
- Freely, J. (۲۰۱۱). *A history of Ottoman architecture*. Istanbul, Turkey. Published by: Wit Press.
- Guralp, A. (۱۹۹۹). The Sultan Ahmet Mosque Restoration Works Between ۱۹۸۸-۱۹۹۰, Wit Press.
- Jahanshahi, S. (۲۰۱۵). The collection of mosque patterns with light hierarchy approach to perception space of architecture (Case Study: Ganjalikhan Mosque and Sheikh Lotfollah Mosque). *Journal of Scientific Research and Development*, 2(۲), ۱۷۴-۱۸۰.
- Karimi, N., Abouei, R., & Heydari, D. (۲۰۱۷). The Role of Sheikh Lotfollah Mosque's Buttresses in Prevention of its Thrust and Reasons for its Recent Re-thrust. *International Journal of Applied Arts Studies (IJAPAS)*, 2(۱).
- Khajeh Ahmad Attari, A., and Sadeghi, A. (۲۰۱۸). Immortality of Symbolic Forms in Ornaments of Jaame Abbasi Mosque (Shah Mosque) in Isfahsn and Sultan Ahmed Mosque in Istanbul, 9(۳۵), ۳۷-۶۱.
- Lu, P. J., & Steinhardt, P. J. (۲۰۰۷). Decagonal and quasi-crystalline tilings in medieval Islamic architecture. *science*, 315(۵۸۱۵), ۱۱۰۶-۱۱۱۰.

- Moradi, S. H., and Moradi, M. H. (۲۰۱۶). Manifestation of Religious Beliefs in Iranian and Ottoman Architecture, Sheikh Lotfollah Mosque Isfahan (۹۸۱-۹۹۸A.H/۱۶۰۲-۱۶۱۹ A.D.) and the Suleymaniye Mosque in Istanbul (۹۲۹-۹۳۶A.H/۱۵۵۰-۱۵۵۷ A.D.). 8(۳۰), ۱۹۹-۲۲۵.
- Sobuti, H., and Ebdaei, H. (۲۰۱۶). Investigating Tiling Decorations Of safavid Period, A Case Study Sheikh Lotfollah Mosque Of Isfahan. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 6, ۶۲۴-۶۳۰.
- Tronchin, F. C. (۲۰۱۱). Sultan Ahmet Mosque Viewed from Hagia Sophia, Memphis, Tenn.: Art Department, Rhodes College.
- Ünver, R. (۲۰۱۴). The Spectacle of Legitimacy: The Dome-Closing Ceremony of the Sultan Ahmed Mosque. *Muqarnas Online*, 33(۱), ۲۵۳-۳۴۴.
- Watson, O. (۲۰۰۴). *Ceramics from Islamic Lands*. London: Thames & Hudson.